

SENATU UNIVERZITETA

UNION U BEOGRADU

Odlukom Senata Univerziteta Union u Beogradu broj A 118-01/23 od 7. jula 2023. godine a na predlog Veća za posle diplomске studije Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu (nadalje: PFUUB), imenovana je Komisija za ocenu i odbranu doktorske disertacije (nadalje: Komisija) kandidata Borisa Topića pod naslovom „Zaštita ljudskih prava u lancima snabdevanja transnacionalnih korporacija“, u sastavu: prof. dr Violeta Beširević, prof. dr Tatjana Papić i prof. dr Jernej Letnar Černič. Odluka o imenovanju dostavljena je članovima Komisije 21. avgusta 2023. godine.

Pošto je Komisija proučila doktorsku disertaciju i njene priloge koji su joj dostavljeni podnosi sledeći

Izveštaj

I

Kandidat Boris Topić je rođen 7. oktobra 1974. godine u Banjaluci (Bosna i Hercegovina). Diplomirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci, 1998. godine, s prosečnom ocenom 8,00. Master studije je završio na Univerzitetu u Oksfordu 2007. godine. Kandidat Topić ima obimno radno iskustvo u oblasti prava, koje je sticao u Osnovnom sudu u Kotor Varošu, Instituciji Ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Evropskom sudu za ljudska prava, Misiji Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) i Kancelariji Specijalnog predstavnika i koordinatora OEBS za borbu protiv trgovine ljudima.

Na doktorske studije na PFUUB upisao se 2017/2018. školske godine. Projekat doktorske disertacije pod nazivom „Poštovanje i zaštita ljudskih prava u globalnim lancima nabavke“ odbranio je pred komisijom u sastavu prof. dr Violeta Beširević, prof. dr Monika Milošević i prof. dr Tatjana Papić 14. juna 2018. godine. Izrada doktorske disertacije pod naslovom „Zaštita ljudskih prava u lancima snabdevanja transnacionalnih kompanija“ odobrena mu je odlukom Senata Univerziteta Union u Beogradu broj A 153-01/20 od 28. maja 2020. godine, a za mentora je određena prof. dr Tatjana Papić.

Kandidat je do sada na doktorskim studijama ostvario 120 bodova ESP. Objavio je dva naučna rada i to:

1. Topić, B., 2019, Odgovornost države zbog korporativnih kršenja ljudskih prava u svetlu prakse Suda u Strazburu, Pravni zapisi, 1, str. 65-100. DOI: 10.5937/pravzap0-21206;

2. Topić, B., 2020, Rukovodeća načela Ujedinjenih nacija o biznisu i ljudskim pravima: značajan pokušaj rješavanja pitanja korporativnih kršenja ljudskih prava, Pravni zapisi, 1, str. 255-291. DOI: 10.5937/pravzap0-24931.

U trenutku objavljivanja pomenutih radova, u skladu s Pravilnikom o kategorizaciji i rangiranju naučnih časopisa (*Sl. glasnik*, br. 159/2020), časopis *Pravni zapisi* je na Listi kategorisanih naučnih časopisa nadležnog ministarstva

imao kategoriju M51 (vrhunski časopis nacionalnog značaja), dok od 2021. časopis nosi najvišu kategoriju časopisa M24 (nacionalni časopis od međunarodnog značaja).

II

Doktorska disertacija pod naslovom „**Zaštita ljudskih prava u lancima snabdjevanja transnacionalnih kompanija**“ ima 350 strana kompjuterskog sloga, od čega se na 38 strana navode korišćena naučna literatura, propisi, sudske odluke i drugi izvori. Na početku same disertacije, na 16 strana, prikazan je sadržaj disertacije, lista skraćenica i tabela slučajeva.

Predmet disertacije je izučavanje postojećeg pravnog okvira i prakse u poštovanju i zaštiti ljudskih prava u lancima snabdjevanja transnacionalnih korporacija (TNK). Kao njen primarni **cilj** određeno je utvrđivanje prirode i vrste obaveza, kako država tako i korporacija u navedenom kontekstu. Drugi postavljeni ciljevi su utvrđivanje prepreka za ostvarivanje, a potom i mera za unapređenje, zaštite u slučajevima kršenja ljudskih prava u lancima snabdjevanja TNK, posebno u pravnim sistemima Bosne i Hercegovine (BiH) i Srbije. Predmet i cilj disertacije su od nesumnjivog značaja za razvoj nauke, jer obrađuje jednu globalno posmatrano novu, aktuelnu i relevantnu temu.

Osnovna polazna **hipoteza** disertacije je da TNK utiču, kako neposredno tako i posredno, na poštovanje ljudskih prava u svojim lancima snabdjevanja, a da međunarodno pravo o ljudskim pravima u tom kontekstu primarno nameće dužnosti državama, dok ih TNK imaju tek u određenom stepenu. Druga hipoteza je da TNK mogu da utiču na poštovanje ljudskih prava u njihovim lancima snabdjevanja. Treća hipoteza je da su države dužne da usvoje i sprovedu zakonodavne i druge mere kojima će od TNK zahtevati poštovanje standarda dužne pažnje, kojima bi se osiguralo poštovanje ljudskih prava u lancima snabdjevanja (ovde je kao pomoćna hipoteza postavljena i tvrdnja da se države mogu smatrati odgovornim za kršenje ljudskih prava, ako propuste da usvoje i sprovedu pomenute mere).

Sadržaj disertacije se sastoji od prethodnih razmatranja, četiri dela – od kojih je svaki podeljen na poglavlja – i zaključnih razmatranja.

Prethodna razmatranja (strane 1-10) sadrže opis problema, razloge za njegovo proučavanje, predmet istraživanja, gde se omeđuju i osnovni pojmovi, kao što su „transnacionalna kompanije“, „lanci snabdjevanja“, ali i pojam zaštite ljudskih prava. Potom se izlažu ciljevi i zadaci istraživanja, kao i polazne hipoteze. Nakon toga, objašnjava se naučna opravdanost disertacije, očekivani rezultati, razmatra se mogućnost praktične primene, da bi se potom posvetila pažnja i pitanju metodologije. U skladu s potrebama dokazivanja polaznih hipoteza, kandidat objašnjava nužnost korišćenja više metoda uključujući istorijsko-pravni, normativno-dogmatski, sociološki i uporedno-pravni metod. Konačno, na samom kraju prethodnih razmatranja, predstavlja se plan izlaganja.

Prvi deo, naslovljen „Transnacionalne korporacije i ljudska prava: progres i izazovi“ (strane 11-92), daje pregled osnovnih pitanja relevantnih za razmatranje pitanja obaveza TNK u pogledu poštovanja ljudskih prava, a potom i kontekstualizuje diskusiju o odgovornosti TNK za kršenje ljudskih prava u

globalnim lancima snabdevanja. Ovaj deo disertacije se sastoji se od dva poglavlja. U Poglavlju I određuje se položaj TNK u međunarodnom pravu, tako što se razmatraju pitanja njihovog međunarodnopravnog subjektiviteta i koncepta *Drittwirkung*. Potom se, u Poglavlju II, predstavlja hronologija normiranja ponašanja TNK u oblasti ljudskih prava na međunarodnom nivou, i to putem „mekog“ prava, različitih dokumenata Ujedinjenih nacija (UN), Međunarodne organizacije rada, Saveta Evrope (SE), kao i Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj. Posebna pažnja se posvećuje najznačajnijem dokumentu „mekog“ prava u ovoj oblasti, Rukovodećim načelima UN o biznisu i ljudskim pravima (nadalje: Rukovodeća načela UN). Na kraju ovog poglavlja se razmatraju prednosti i nedostaci postojećeg mekog normativnog okvira, i otvara pitanje potrebe usvajanja međunarodnog ugovora u oblasti biznisa i ljudskih prava.

Drugi deo, naslovljen „Obaveze države u pogledu ljudskih prava u globalnim lancima snabdijevanja“ (strane 93-144), razmatra prirodu i opseg obaveza država u pogledu obezbeđivanja poštovanja ljudskih prava u globalnim lancima proizvodnje TNK. Najpre, kandidat postavlja osnove za sistemsko razmatranje obaveza država, koristeći teoriju tripartitne tipologije obaveza o ljudskim pravima (obaveze poštovanja, zaštite i ispunjavanja), prikladno je primenjujući na okolnosti poslovnog sektora i globalnih lanaca snabdevanja. Drugi deo ima dva poglavlja. Imajuću u vidu predmet istraživanja, kandidat s pravom odvađa sagledavanje obaveza države domaćina (države u kojoj posluju privredni subjekti koji čine lanac snabdevanja jedne TNK) (Poglavlje III) i obaveze države porekla TNK (domicilne države) (Poglavlje IV). U pogledu obaveza države domaćina, u razmatranju se prati pomenuta tripartitna tipologija obaveza, dok se u vezi sa obavezama države porekla razmatraju standardi ekstrateritorijalne primene ljudskih prava, koja je u ovom kontekstu suštinska. Naime, preko globalnih lanaca snabdevanja TNK svoje poslovanje dominantno obavljaju van teritorije države porekla u državama domaćinima, koje često imaju izazove u oblasti vladavine prava i poštovanja ljudskih prava. Stoga je i razmatranje pitanja ekstrateritorijalne primene obaveza države porekla ključno da bi se zaista i obezbedilo poštovanje ljudskih prava u lancima snabdevanja. Kandidat u disertaciji uočava da su obaveze država primarno „teritorijalne“, dok se ekstrateritorijalnost obaveza javlja komplementarno u određenim okolnostima. Ipak, nesumnjivo se pokazuje da ekstrateritorijalnost obaveza države porekla postaje sve manje kontroverzna, makar u praksi ugovorni tela UN. Što se sistema SE tiče, kandidat pokazuje da sličan pristup usvajaju i preporuke SE o biznisu i ljudskim pravima od 2016. godine, a da će pristup Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP) u budućoj praksi zavisiti od (ne)postojanja opšteg konsenzusa među država članicama SE, koji Sud uzima u obzir u tumačenju „živog instrumenta“ kakav je Evropska konvencija o ljudskim pravima. Kandidat najavljuje rađanje ovakvog konsenzusa, zasnivajući tu tvrdnju na postojećim normativnim rešenjima u državama porekla članicama SE, koja korporacijama nameću i ekstrateritorijalne obaveze o ljudskim pravima. Na to se lepo nadovezuje sledeći deo disertacije.

Treći deo, naslovljen „Obaveze korporacija u pogledu zaštite ljudskih prava u globalnim lancima snabdijevanja“ (strane 145-201), predstavlja i analizira normativne okvire koji regulišu ponašanja TNK i drugih privrednih subjekata u pogledu ljudskih prava. Ovaj deo ima tri poglavlja. U prvom od njih, Poglavlju V, proučavaju se izvori usvojeni na međunarodnom nivou. Polazi se od Rukovodećih načela UN, koja prepoznaju nezavisnu obaveznu kompanija da poštuju ljudska

prava. Potom se prelazi na ostale dokumente usvojene ili revidirane nakon Rukovodećih načela, koja pojašnjavaju da su kompanije dužne da poštuju ljudska prava, što kandidat tvrdi da je postalo globalni korporativni standard ponašanja. On je doveo i do očekivanja da kompanije sprovedu standard dužne pažnje o ljudskim pravima (*human rights due diligence*), kako bi ispunile dužnost poštovanja ljudskih prava. Ovom standardu se u disertaciji posvećuje posebna pažnja i pokazuje šta on podrazumeva. Kandidat, konkretno, a oslanjajući se na Rukovodeća načela, određuje niz koraka koje bi trebalo preduzeti u cilju utvrđivanja, sprečavanja, i umanjivanja negativnih uticaja na ljudska prava. On ne tvrdi da TNK pripadaju istovrsne obaveze kao državama u pogledu poštovanja ljudskih prava, niti zagovara „privatizovanje“ obaveza u pogledu ljudskih prava. Kandidat smatra da države ostaju primarni adresati ovih obaveza, Međutim, istovremeno, oslanjajući se na relevantnu doktrinu, on ubedljivo argumentuje da sagledavanje nezavisne obaveze TNK da poštuju ljudska prava nudi putokaz kako da TNK izbegnu da same krše ljudska prava, ali i kako da koriste svoje moć i uticaj da osiguraju poštovanje ljudskih prava u globalnim lancima snabdevanja. U sledećem poglavlju Trećeg dela, Poglavlju VI, disertacija pruža pregled uporedno-pravnih rešenja, gde oslanjajući se na postojeću doktrinu, kandidat uočava dve generacije pristupa u regulisanju ponašanja kompanija u pogledu ljudskih prava. Prvi zahteva na obelodanjivanje informacija o rizicima po ljudska prava koji se pojavljuju u okviru poslovanja kompanije i načinima na koje kompanije upravljaju ovim rizicima. Drugi je usmeren ka uvođenju korporativne obaveze postupanja u skladu sa standardom dužne pažnje o ljudskim pravima. U okviru svakog pristupa, daje se i analizira konkretan primer domaćeg zakonodavstva, kako anglosaksonskog (SAD, UK) tako i kontinentalnog pravnog sistema (Holandija, Francuska, Nemačka, Norveška, itd.), ali i prava EU. Poslednje poglavlje Trećeg dela, Poglavlje VII, bavi se razmatranjem dobrovoljnih samo-regulatornih dokumenta TNK, razvijenih nakon usvajanja Rukovodećih načela UN. U pitanju su dobrovoljni naponi TNK, a ne obavezujuće samo-regulacijama koja kompanije usvajaju na osnovu zakonske obaveze koja postoji u nekoj konkretnoj državi. Ovi dokumenti predstavljaju nastojanja samih TNK da, samostalno ili u saradnji sa drugim akterima, propišu pravila ponašanja onih subjekata sa kojima saraduju i to putem usvajanja etičkih pravila, kodeksa ponašanja i sličnih dokumenata. Disertacija analizira kodekse koje su usvojile posebno prepoznatljive kompanije u svojim oblastima delovanja (*Apple, Unilever, Nike, Telenor i ArcelorMittal*). Pored toga, analizira i mehanizme usvojene u nekim kompanijama sa Zapadnog Balkana, koje mogu da se podvedu pod definiciju TNK. Tu su i druge inicijative, kao što su različite sektorske regulacije i regulatorne inicijative o izveštavanju i sertifikaciji u pogledu poštovanja ljudskih prava. Disertacija pokazuje da ovi noviji kodeksi i inicijative koriste terminologiju ljudskih prava, ali da u odsustvu pravno obavezujućeg propisa, kao i odsustva efikasne kontrole nad njihovog sprovođenja, ne može očekivati da oni mogu efikasno da sprečiti ili isprave korporativne povrede ljudskih prava. Međutim, disertacija ne umanjuje njihov značaj, već ukazuje se da ovakve inicijative, uprkos svim nedostacima, čine „gradivni element svake strategije kojom se nastoji obezbijediti efektivna zaštita ljudskih bića i zajednica od korporativnih povreda ljudskih prava“ (str. 200). Ovde kandidat pokazuje da samo postojanje ovakvih privatnih inicijativa potvrđuje jednu od njegovih polaznih hipoteza: da TNK mogu korišćenjem svog uticaja i sprovođenjem dužne pažnje o

ljudskim pravima osiguraju i poštovanje ljudskih prava kroz njihov lanac snabdevanja.

Četvrti deo naslovljen je „Krivična i građanska odgovornost korporacija zbog kršenja ljudskih prava u lancima snabdevanja“, bavi se pitanjem efikasnog pristupa sudskoj zaštiti u slučajevima korporativnih povreda ljudskih prava (strane 202-299). Polazeći od toga da prema međunarodnom pravu o ljudskim pravima države imaju obavezu da žrtvama kršenja ljudskih prava pruže efikasne pravne lekove za otklanjanje posledica tih povreda, što uključuje i odgovornost konkretnih lica u slučaju nekih kršenja, ovaj deo, u svoja tri poglavlja, analizira pravne lekove i razmatra pitanje pravne odgovornosti korporacija za kršenja ljudskih prava u lancima snabdevanja. Najpre se predstavlja krivična odgovornost korporacija (Poglavlje VIII), od teorijskih osnova (model izvedene odgovornosti i model autonomne odgovornosti), preko međunarodnih standarda (UN, SE, EU) i uporedno-pravnih rešenja, do korporativne krivične odgovornosti u vezi s određenim krivičnim delima (i to ratnom pljačkom, ekološkim krivičnim delima i trgovinom ljudima). Disertacije opisuje i razmatra različite pristupe unutrašnjih pravnih sistema pitanju krivične odgovornost korporacija. Ne zanemarujući brojne prepreke koje nosi postupak utvrđivanja krivične odgovornosti TNK, kandidat se jasno određuje po ovom pitanju, zalažući se za predviđanje krivične odgovornost korporacija koja se ne bi ograničavala na određenu vrstu krivičnih dela, što je sada u nekim sistemima slučaj. Potom prelazi na pitanje korporativne građanske odgovornosti (Poglavlje IX), i to posebno analizu sudske prakse zapadnoevropskih i severnoameričkih sudova. Kandidat jasno pokazuje koliko je ostvarivanje građanskopravne zaštite ljudskih prava zahtevan poduhvat, koji postaje još složeniji u kontekstu ispravljanja korporativnih povreda ljudskih prava, a posebno ako se radi o povredama ljudskih prava u lancima snabdevanja korporacija. Naime, on ukazuje se na niz proceduralnih i materijalnih pitanja koje ovakvi postupci pokreću, pogotovo ako se teži da sudovi TNK nalože isplatu naklade štete žrtvama. Kandidat jasno pokazuje da pred američkim sudovima postoji tendencija da ograničava mogućnost ostvarivanja naknade štete zbog povreda ljudskih prava, dok se istovremeno pred sudovima evropskih država (u UK i Holandiji) uočava porast ovakvih mogućnosti. Ipak, zadržavajući dozu zahtevanog opreza, kandidat smatra da će se tek pokazati da li ove promene vode prepoznavanju građanske odgovornosti TNK za povrede ljudskih prava i u drugim evropskim državama. Konačno, u ovom delu disertacija se bavi i pitanjem delotvornost pravne zaštite od korporativnih povreda ljudskih prava u pravnim sistemima Bosne i Hercegovine i Srbije (Poglavlje X). Tu kandidat pokazuje da je u pogledu građanske odgovornosti za korporativne povrede ljudskih prava ovi sistemi ispunjavaju većinu materijalnih kriterijuma delotvornosti, osim onog koji bi se odnosio na odgovornost za štetu nastalu usled propusta sprovođenja dužne pažnje o ljudskim pravima. Što se procesnih kriterijuma delotvornosti zaštite tiče, pokazano je u odnosu na njih postoji značajnija potreba unapređenja i to posebno u vezi s mogućnosti kolektivne pravne zaštite od korporativnih povreda ljudskih prava, naročito u Srbiji. Pored toga, uočava se potreba da se ojača procesni položaj slabije stranke u postupku, i to putem unapređenja pravila o prebacivanju tereta dokazivanja, ali i potreba ta jasnijim regulisanjem intervencije treće strane u postupke koji se odnose na korporativna kršenja ljudskih prava. Što se krivičnopravne zaštite predviđene u zakonodavstvima Srbije i BiH, disertacija pokazuje da ona imaju dobru osnovu za krivičnopravnu zaštitu od korporativnih kršenja ljudskih prava, jer ne ograničavaju

odgovornost pravnih lica na određena krivična dela. Takođe, žrtvama kršenja ljudskih prava daju mogućnost ostvarivanja naknade štete u okviru krivičnog postupka. Ipak, uočava se da zakonodavna rešenja zahtevaju i unapređenja, koje se odnose na jačanje uloge žrtve u samom krivičnom postupku i usvajanje autonomnog pristupa odgovornosti pravnih lica za krivična dela.

U završnom delu rada, pod naslovom „Zaključna razmatranja“ (strane 300-314), kandidat daje sintetički sžze svih do tada iznetih zapažanja i predlaže rešenja prepreka koje je identifikovao u vezi s efikasnom zaštitom ljudskih prava u globalnim lancima snabdevanja kako na međunarodnom nivou, tako i u pravnim sistemima Srbije i BiH.

III

Komisija smatra da je kandidat Boris Topić uspešno dokazao svoje osnovne hipoteze: da TNK utiču, kako direktno tako i posredno, na poštovanje ljudskih prava kroz svoje lance snabdevanja; da u kontekstu međunarodnog prava o ljudskim pravima obaveze pre svega leže na državama, a tek u određenom stepenu i na samim TNK; da TNK mogu da utiču na poštovanje ljudskih prava u njihovim lancima snabdevanja; da su države dužne da usvoje i sprovedu zakonodavne i druge mere kojima će od kompanija zahtevati poštovanje standarda dužne pažnje, kojima bi se osiguralo poštovanje ljudskih prava u njihovim lancima snabdevanja i da se mogu smatrati odgovornim za kršenje ljudskih prava, ako propuste da usvoje i sprovedu takve mere.

Komisija, takođe, smatra da je disertacija izrađena u skladu s najvišim standardima koji se od jednog doktorskog rada očekuju. Kandidat je odabrao složenu i novu temu, koju je obradio na sistematičan i pouzdan način pokrivajući sve relevantne oblasti u koje je trebalo da se upusti, od međunarodnog javnog prava, i njegove grane međunarodnog prava ljudskih prava, preko zaštite ljudskih prava u međunarodnom, uporednom i nacionalnom pravu. On je uspešno smestio pitanje poštovanja i zaštite ljudskih prava u široki okvir pitanja delovanja korporacija, a potom se detaljno upustio u specifično pitanje poštovanja i zaštite ljudskih prava u vezi s lancima snabdevanja TNK. Kandidat je takođe postavio stabilne teorijske osnove, pokazao dobro poznavanje normativnih poredaka i prakse, na kojima ubedljivo temelji svoje zaključke. Komisija smatra da je originalnost zaključaka nesumnjiva, a kandidat je u disertaciji mogao još jasnije i asertivnije da na to ukaže.

Ova disertacija predstavlja značaj doprinos nauci na našem jeziku, u kojoj se, inače, na prste mogu izbrojati radovi koji se tiču teme poštovanja i zaštite ljudskih prava od strane korporacija. Takođe, kandidat je dao preglednu sintezu zaključaka, a na osnovu toga je izradio korisne preporuke za unapređenje poštovanja i zaštite ljudskih prava u vezi s radom TNK, kako na međunarodnom nivou, tako i u Srbiji i BiH.

Ovaj doktorski rad napisan je jasno i pregledno. Metodološki, kandidat je koncipirao disertaciju na pouzdan i savremen način ispoljavajući pritom i temeljnost u proučavanju teme. Kandidat bi mogao da proširi deo o metodologiji, uključujući i tu neke od radova iz šire oblasti društvenih nauka. Korišćena bibliografija, pretežno na engleskom jeziku ali i na srpskom (BHS) jeziku, vrlo je bogata. Ona ne uključuje samo naučne rasprave i prikaze, već i značajan broj instrumenata i praksu međunarodnih organizacija i njihovih tela, kao i veliki broj

zakonodavnih akata i predmeta iz sudske prakse raznih relevantnih zemljama, i značajan broj predmeta iz prakse međunarodnih sudova.

IV

Iz gore navedenih razloga komisija smatra da je doktorska disertacija Borisa Topića, pod nazivom „**Zaštita ljudskih prava u lancima snabdjevanja transnacionalnih kompanija**“ izrađena je prema odobrenoj prijavi i da je originalno i samostalno naučno delo zasnovano na rezultatima sopstvenog istraživanja i da su se u potpunosti stekli uslovi da bude javno branjena.

Beograd, 13. avgusta 2023.

ČLANOVI KOMISIJE

Violeta Beširević

prof. dr Violeta Beširević

J. Černić

prof. dr Jernej Letnar Černić

Tatjana Papić

prof. dr Tatjana Papić